

Ανώτατη Εκπαίδευση και Αγορά Εργασίας: πέρα από την ετεροαπασχόληση

ΧΡΗΣΤΟΣ ΑΡ. ΙΩΑΝΝΟΥ*

1. Εισαγωγή

Έννοιες όπως η ετεροαπασχόληση, η υποαπασχόληση και η πολυαπασχόληση, έχουν σχεδόν καθιερωθεί και χρησιμοποιούνται ευρύτατα στις προσεγγίσεις της ελληνικής αγοράς εργασίας. Η περιγραφή των προβλημάτων της απασχόλησης βάσει αυτών των εννοιών υποδηλώνει τύπους και μορφές ένταξης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στην παραγωγική δομή της χώρας και χαρακτηριστικά της δομής και της δυναμικής της ελληνικής αγοράς εργασίας. Η υποαπασχόληση αναφέρεται κυρίως στον αγροτικό τομέα της οικονομίας. Η ετεροαπασχόληση αναφέρεται στο εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό, συνήθως τους κατόχους τίτλων ανωτέρας και ανωτάτης εκπαίδευσης. Η πολυαπασχόληση συνδέεται κυρίως στη συζήτηση περί παραοικονομίας ή άτυπης οικονομίας.

Όμως οι εν λόγω έννοιες, ιδιαίτερα αυτή της ετεροαπασχόλησης, δεν έχουν πάντοτε σαφές περιεχόμενο. Συχνά (για κόμματα, συνδικάτα, επαγγελματικές ενώσεις, επιμελητήρια κλπ), έχουν συμβολική ιδεολογική σημασία -κατά κανόνα αρνητική. Η έλλειψη συστηματικής έρευνας, βιβλιογραφίας και επιστημονικού διαλόγου, παρά το γεγονός ότι στη δεκαετία του '80 η ελληνική αγορά εργασίας έγινε αντικείμενο συστηματικότερης μελέτης, έχει ως συνέπεια η χρήση εννοιών όπως η ετεροαπασχόληση να συνδέονται ελάχιστα, ή καθόλου, με την εφαρμοσμένη έρευνα και την πολιτική στην αγορά εργασίας. Ωστόσο δεν παύουν να επιστημαίνουν σχετικά ανεξερεύνητες πλευρές της ελληνικής αγοράς εργασίας.

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι η έννοια και το φαινόμενο της ετεροαπασχόλησης. Σκοπός της είναι να το ορίσει και να το οριοθετήσει ως ένα πεδίο εμπειρικής ανάλυσης της ελληνικής αγοράς

* Διδάκτωρ Οικονομολόγος (LSE), Σώμα Μεσολαβητών - Διαιτητών (ΟΜΕΔ), Ερευνητικός Εταίρος ΙΜΟΠ.

εργασίας. Η ετεροαπασχόληση, εννοούμενη ως αναντιστοιχία μεταξύ εκπαίδευσης και απασχόλησης, υποδηλώνει μια σειρά θεμάτων τα οποία εμπεριέχονται στη σχέση της ανώτατης εκπαίδευσης και της αγοράς εργασίας στη χώρα μας. Η σχέση εκπαίδευσης και απασχόλησης αποτελεί ένα θέμα εξαιρετικά ευρύ, το οποίο υπερβαίνει τα όρια αυτής της μελέτης. Θεωρώντας ότι η έννοια της ετεροαπασχόλησης αναφέρεται στη σχέση μεταξύ της ειδικής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και της αγοράς εργασίας, η παρούσα μελέτη εστιάζεται στην ανώτατη εκπαίδευση. Στόχος είναι να δοθεί απάντηση σε βασικά μεθοδολογικά και ουσιαστικά ζητήματα ώστε, με αφετηρία την έννοια της ετεροαπασχόλησης, να ορισθούν τα κύρια θεωρητικά και εμπειρικά θέματα σχετικά με τη σχέση ανώτατης εκπαίδευσης και απασχόλησης στην ελληνική αγορά εργασίας.

Η έννοια της ετεροαπασχόλησης απουσιάζει από τη διεθνή βιβλιογραφία - αν και συναφής είναι η έννοια της αναντιστοιχίας (mismatch) που χρησιμοποιείται κυρίως στην προσέγγιση της ανεργίας. Συναφής είναι επίσης η έννοια της υπερεκπαίδευσης (overeducation). Η αγγλοσαξωνική βιβλιογραφία είναι δυνατόν να φωτίσει κατ' αρχήν, από εννοιολογική και μεθοδολογική άποψη, το φαινόμενο της ετεροαπασχόλησης. Έτσι στη δεύτερη και την τρίτη ενότητα η έννοια της ετεροαπασχόλησης εξετάζεται με βάση την αγγλική και την αμερικανική βιβλιογραφία, αντιστοίχως. Στην τέταρτη ενότητα εξετάζεται η ετεροαπασχόληση σε σχέση με την επέκταση της ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα και τις συνέπειες αυτής της επέκτασης για την αγορά εργασίας. Στην πέμπτη ενότητα παρουσιάζονται και συζητούνται τα αποτελέσματα πρόσφατων εμπειρικών ερευνών στα πλαίσια των οποίων έγινε προσπάθεια να εξετασθεί και το φαινόμενο της ετεροαπασχόλησης. Στην έκτη ενότητα αναδεικνύονται τα θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα που προκύπτουν αφενός από τη βιβλιογραφία, αφετέρου από τη διερεύνηση της ετεροαπασχόλησης στη χώρα μας. Στην τελευταία ενότητα συνοψίζονται τα συμπεράσματα και μια σειρά υποθέσεων εργασίας για περαιτέρω έρευνα. Σημειωτέον ότι τα ζητήματα που συνδέονται με την έννοια της ετεροαπασχόλησης άπτονται ευθέως της θεματολογίας που στο άμεσο μέλλον θα εγείρουν διεθνείς οργανισμοί όπως ο ΟΟΣΑ και η ΕΟΚ.

2. Ανώτατη εκπαίδευση και απασχόληση στην αγγλική βιβλιογραφία

Θέματα συναφή με αυτά που στη χώρα μας περιγράφονται από την έννοια της ετεροαπασχόλησης, η αγγλική βιβλιογραφία τα προσεγγίζει κυρίως ερευνώντας την αγορά εργασίας των κατόχων πανεπιστημιακής

εκπαίδευσης. Συνήθως οι στατιστικές της αγοράς εργασίας πτυχιούχων κατά ειδικότητα και η σύγκρισή τους με τις γενικότερες προοπτικές απασχόλησής τους συνιστούν το πλαίσιο εντός του οποίου συζητούνται, κατά πρώτο λόγο, η ανισορροπία μεταξύ ζήτησης και προσφοράς πτυχιούχων στην αγορά εργασίας και, κατά δεύτερο λόγο, το φαινόμενο της υπερεκπαίδευσης. Η αναντιστοιχία αποτελεί αντικείμενο ελάχιστων προσεγγίσεων (Hancock, M. R., 1982) ή εξετάζεται από την πλευρά της συμπεριφοράς των εκπαιδευτικών οργανισμών έναντι της μεταβαλλόμενης αγοράς εργασίας (Watts, A. G., 1983).

Η βιβλιογραφία στη Βρετανία αναφέρεται κυρίως στην ολική θεώρηση της αγοράς εργασίας πτυχιούχων και είναι προσανατολισμένη πρώτον, στη διάγνωση των μελλοντικών τάσεων της ζήτησης πτυχιούχων με σκοπό την αποφυγή ελλείψεων αυτής της κατηγορίας του εργατικού δυναμικού στις επιχειρήσεις και, δεύτερον, στη διάγνωση της διαρθρωτικής ανεργίας των πτυχιούχων. Η συστηματική συγκέντρωση στοιχείων για την είσοδο των πτυχιούχων στην αγορά εργασίας επιτρέπει τη συνεχή παρακολούθηση των σχετικών τάσεων. Μετά την αποφοίτησή τους, οι πτυχιούχοι εισέρχονται, κατά κανόνα, αμέσως στην αγορά εργασίας. Έτσι τηρούνται λεπτομερή στατιστικά στοιχεία σχετικά με τη ροή πτυχιούχων από το εκπαιδευτικό σύστημα στην αγορά εργασίας. Αυτά τα στοιχεία χρησιμοποιούνται για να εκτιμηθεί η ισορροπία μεταξύ ζήτησης και προσφοράς πτυχιούχων είτε συνολικά, είτε κατά επαγγελματικό κλάδο.

Η έρευνα που παρέχει τα ετήσια στοιχεία σχετικά με την παραγωγή και την απασχόληση των νέων πτυχιούχων είναι η Έρευνα του Πρώτου Προσανατολισμού των πτυχιούχων στην αγορά εργασίας (First Destination Survey) η οποία γίνεται κάθε χρόνο από την Υπηρεσία Σταδιοδρομίας των Πτυχιούχων (Graduate Careers Service) κάθε Πανεπιστημίου και Πολυτεχνείου. Απευθύνεται στους νέους πτυχιούχους κάθε ακαδημαϊκού έτους και τους θέτει ερωτήματα σχετικά με την απασχόλησή τους μετά την απόκτηση του πτυχίου. Επιδιώκει κατά κύριο λόγο να προσδιορίσει τα χαρακτηριστικά της πρώτης εργασίας των νέων πτυχιούχων, την πιθανότητα ανεργίας και τα αίτια της. Εξετάζει επίσης τον προσορισμό των μη-εισερχομένων στην αγορά εργασίας (Department of Employment, 1982, 1985a, 1985b; Department of Education and Science, 1986).

Εκτός από την First Destination Survey, το Υπουργείο Απασχόλησης (Department of Employment) και το Ινστιτούτο Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (Institute for Manpower Studies) διεξάγουν δειγματοληπτικές έρευνες σχετικά με την επαγγελματική θέση και εξέλιξη των

πτυχιούχων δάσει ερωτηματολογίων που απευθύνονται είτε στους ίδιους τους πτυχιούχους, είτε στους εργοδότες τους, ανάλογα με τους ειδικότερους στόχους της διενεργούμενης έρευνας (Institute for Manpower Studies, 1985). Οι έρευνες άλλοτε αναφέρονται στο σύνολο των πτυχιούχων (Catto, G., Goodchild A. and Hughes, P., 1981) και άλλοτε εστιάζονται σε "κρίσιμους" επαγγελματικούς κλάδους, όπως είναι στη δεκαετία του '80 ο κλάδος των μηχανικών (Tarsh, J., 1985). Ο Tarsh, για παράδειγμα, εξέτασε δάσει ερωτηματολογίων που απηύθυνε σε δείγμα 90 επιχειρήσεων την τρέχουσα και την προβλεπόμενη έλλειψη τεχνικών επιστημόνων και μηχανικών στη Βρετανία.

3. Απασχόληση και υπερεκπαίδευση στην Αμερικανική βιβλιογραφία

Στην αμερικανική βιβλιογραφία η διερεύνηση φαινομένων συναφών με αυτό που στη χώρα μας περιγράφεται με την έννοια της ετεροαπασχόλησης εμφανίζεται μέσω προσεγγίσεων της υπερεκπαίδευσης και της επαγγελματικής ικανοποίησης (Job ή Occupational Satisfaction) των πτυχιούχων. Κεντρική θέση στο θεωρητικό πλαίσιο της εν λόγω βιβλιογραφίας έχει η νεοκλασική προσέγγιση του ανθρώπινου κεφαλαίου. Για την εθνική οικονομία η υπερεκπαίδευση σημαίνει υπερπροσφορά πτυχιούχων στο εργατικό δυναμικό, ενώ για τους πτυχιούχους σημαίνει ατελή απόδοση και ανταμοιβή - status, εξουσία, εισόδημα - για τις επιδόσεις τους στην εκπαίδευση. Και στις δύο περιπτώσεις σημαίνει υπερεπένδυση σε εκπαίδευση ή χαμηλή απόδοση της επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο.

Σε αυτό το πλαίσιο θεωρείται ότι υφίσταται υπερεκπαίδευση του εργατικού δυναμικού όταν για τους απασχολούμενους ενός επιπέδου εκπαίδευσης οι χρηματικές απολαβές πέφτουν κάτω από τα ιστορικά αποδεκτά επίπεδά τους ή μειώνονται σε σχέση με το επίπεδο αμοιβών των απασχολούμενων άλλου επιπέδου εκπαίδευσης, ή μειώνονται σε σχέση με άλλες μορφές επένδυσης. Επίσης θεωρείται ότι υπάρχει υπερεκπαίδευση όταν οι προσδοκίες ενός ατόμου σχετικά με την απόδοση της επένδυσής του σε εκπαίδευση δεν πραγματοποιούνται (Rumberger, R., 1981). Συχνά, η έλλειψη επαγγελματικής ικανοποίησης ερμηνεύεται δάσει του ότι ο επαγγελματικά μη-ικανοποιημένος εργαζόμενος δε χρησιμοποιεί στην εργασία του τις γνώσεις που απέκτησε κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσής του.

Πριν δούμε τις ποιάλες προσεγγίσεις της υπερεκπαίδευσης, αξίζει να σταθούμε στη μελέτη του Suda Z. (1981) η οποία συζητά φαινόμενα ανάλογα με την ετεροαπασχόληση πτυχιούχων στην ελληνική αγορά εργασίας. Η μελέτη αρχίζει με την εξέταση των μεταβολών στην ανώτατη

εκπαίδευση και των δυνατοτήτων απασχόλησης μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο. Στη συνέχεια, χρησιμοποιώντας στοιχεία από δύο αμερικανικές έρευνες, εξετάζει τη μεταβολή των απόψεων-στάσεων των πτυχιούχων στη διάρκεια της δεκαετίας του '70 και τον τρόπο προσαρμογής τους στις επιδεινούμενες προοπτικές απασχόλησης. Τα αποτελέσματα δηλώνουν μείωση της επαγγελματικής ικανοποίησης των πτυχιούχων και δείχνουν ότι άρχιζαν, τροποποιώντας τις προσδοκίες τους καταλλήλως, να συμβιβάζονται με τις νέες οικονομικές συνθήκες. Σύμφωνα με τον Suda Z. υπήρχαν σαφείς ενδείξεις οριστικού διαχωρισμού μεταξύ περιεχόμενου εκπαίδευσης και επαγγελματικής σταδιοδρομίας. Αυτό ήταν αποτέλεσμα της ανισορροπίας στην αγορά εργασίας για πτυχιούχους, η οποία είχε ως συνέπεια ένα υψηλό ποσοστό πτυχιούχων να μην έχει τη δυνατότητα να εξασφαλίσει απασχόληση σε τομείς για τους οποίους είχε εκπαιδευθεί.

Η εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου της υπερεκπαίδευσης στις ΗΠΑ βασίζεται στη σύγκριση μεταξύ του επιπέδου εκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού και των ειδικών γνώσεων που απαιτούνται στην άσκηση κάθε εργασίας, όπως αυτή περιγράφεται από το Υπουργείο Εργασίας (Department of Labor) στο Λεξικό των Επαγγελματικών Τίτλων (Dictionary of Occupational Titles). Αυτού του τύπου η διερεύνηση προϋποθέτει εκτενή γνώση του περιεχομένου και της εξέλιξης των επαγγελμάτων ως προς τα τυπικά και τα ουσιαστικά προσόντα που απαιτούν. Οι πληροφορίες σχετικά με τα επαγγέλματα αντλούνται από το Dictionary of Occupational Titles, ενώ πληροφορίες σχετικά με τα ατομικά, επαγγελματικά κλπ. χαρακτηριστικά αντλούνται από τα στοιχεία των εθνικών απογραφών και των ερευνών εργατικού δυναμικού. Σε αυτή την κατηγορία ανήκει η μελέτη των Rawling U. L. και Ulman L. (1974) και η μελέτη των Berg I., Freedman M. και Freeman M. (1978). Σημειωτέον ότι συχνά παρατηρείται ουσιαστική διαφορά μεταξύ των αντικειμενικά απαιτούμενων επαγγελματικών ειδικοτήτων/δεξιοτήτων και των απαιτήσεων που προβάλλουν οι εργοδότες πριν και κατά την πρόσληψη (Fine, S., 1968).

Η ανάλυση των Rawling U. L. και Ulman L. (1974) συνδυάζει τη μελέτη εθνικών στατιστικών σειρών και των αποτελεσμάτων από εκτενή ερωτηματολόγια προς ένα ελάχιστο δείγμα του οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Εξετάζοντας την αξιοποίηση του εργατικού δυναμικού με πανεπιστημιακή εκπαίδευση στις ΗΠΑ, η μεθοδολογία τους βασίζεται αφενός στην ανάλυση στατιστικών στοιχείων της απασχόλησης, αφετέρου σε έρευνα με ερωτηματολόγιο που απηύθυναν σε 229 υπαλλήλους δυο επιχειρήσεων. Το βασικό συμπέρασμά τους είναι πως η έλλειψη

αντιστοιχίας μεταξύ κατάρτισης στην εκπαίδευση και επαγγελματικών απαιτήσεων υποστηρίζει την άποψη ότι η μεγάλη "άνοδος" του επιπέδου εκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού στη μεταπολεμική Αμερική δεν ήρθε να καλύψει οικονομικές ανάγκες, αλλά έλαβε χώρα ανεξάρτητα από αυτές.

Σε μια σειρά μελετών η υπερεκπαίδευση ορίζεται κυρίως με κριτήριο την εκτίμηση των απασχολουμένων για το εάν στην εργασία τους κάνουν πλήρη χρήση των προσόντων και των γνώσεων που απέκτησαν κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσής τους. Σχετικά με την αξιοποίηση στους χώρους εργασίας των αποκτηθεισών κατά την εκπαίδευση γνώσεων, ο Berg I. (1970) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο αριθμός των πτυχιούχων ήταν μεγαλύτερος του αριθμού των θέσεων εργασίας που απαιτούσαν πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Οι Staines G. και Quinn R. (1979) συμπέραναν ότι, το 1977 περισσότερο του ενός τρίτου του εργατικού δυναμικού είχε ειδικεύσεις και δεξιότητες τις οποίες δε χρησιμοποιούσε στην τρέχουσα εργασία του. Επιβεβαιώθηκαν έτσι προηγούμενες έρευνες (U.S. Bureau of Labour Statistics, 1974) που έδειχναν πως ένα μεγάλο ποσοστό των πτυχιούχων απασχολείται σε εργασίες και επαγγέλματα στα οποία δε χρησιμοποιούν τις δεξιότητες που απέκτησαν στα πανεπιστήμια.

Στην αμερικανική βιβλιογραφία υπάρχουν επίσης προσεγγίσεις που βασίζονται είτε στην παρακολούθηση της διαχρονικής πορείας στην αγορά εργασίας μιας επιλεγμένης ομάδας πτυχιούχων για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα (όπως πενταετία, δεκαετία), είτε στην παρακολούθηση της ένταξης στην αγορά εργασίας νέων πτυχιούχων μιας ορισμένης χρονιάς σε μια ορισμένη πολιτεία των ΗΠΑ. Στην πρώτη κατηγορία ανήκει η έρευνα των Levinsohn J., Henderson L. B., Riccobone J. A. και Moore P., (1978). Στη δεύτερη κατηγορία ανήκει η έρευνα των Solmon G. L. και Ochser N. L., (1979).

Συνολικά, η αμερικανική βιβλιογραφία φαίνεται περισσότερο πλούσια από τη βρετανική, τόσο από την άποψη της προσέγγισης φαινομένων συναφών με την ετεροαπασχόληση και την ένταξη της ανάλυσης σε διαφορετικά θεωρητικά σχήματα, όσο και από την άποψη της μεθοδολογίας των προσεγγίσεων. Αυτό συνδέεται και με την ύπαρξη περισσότερων και αναλυτικότερων στατιστικών πληροφοριών. Στην ουσία όμως η διαφορά μάλλον οφείλεται στο γεγονός ότι στις ΗΠΑ υπάρχει πρόβλημα "υπερεκπαίδευσης", ενώ στη Βρετανία συχνότερο είναι το φαινόμενο της έλλειψης πτυχιούχων επιστημόνων, ιδιαίτερα σε κλάδους των θετικών επιστημών.

4. Επέκταση της ανώτατης εκπαίδευσης και ετεροαπασχόληση

Η αναφορά στην αγγλική και την αμερικανική βιβλιογραφία σχετικά με θέματα συναφή με την ετεροαπασχόληση δείχνει ότι η σχέση ανωτάτης εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας έχει αποτελέσει, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, αντικείμενο της επιστημονικής έρευνας. Βέβαια η θεωρητική ανάλυση της σχέσης μεταξύ επαγγελματικής δομής της αγοράς εργασίας και εκπαίδευσης (Thomas, L. G., 1956), η τεχνική ανάλυσή της (OECD, 1975) καθώς και η στατιστική καταγραφή της επαγγελματικής διάρθρωσης των εθνικών αγορών εργασίας (Zymlelman, M., 1982) καθιστούν σαφές πως αφενός η επαγγελματική δομή κάθε χώρας είναι διαφορετική, αφετέρου υπόκειται σε διαρκή αλλαγή αναλόγως της τεχνολογικής εξέλιξης και των διαρθρωτικών αλλαγών στην οικονομία κάθε κοινωνικού σχηματισμού. Πρόσφατα ερευνητικά προγράμματα που βρίσκονται σε εξέλιξη έρχονται να επιβεβαιώσουν τις παραπάνω διαπιστώσεις. Η σχέση ανωτάτης εκπαίδευσης και απασχόλησης, ειδικότερα η ροή πτυχιούχων από τα πανεπιστήμια στην αγορά εργασίας αποτελεί αντικείμενο έρευνας της επιτροπής εκπαίδευσης του ΟΟΣΑ και του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας και Καινοτομίας (CERI) του ίδιου οργανισμού. Με βάση την ανάλυση των εθνικών εμπειριών (OECD, 1992) είναι λογικό να υποθέσουμε πως στη χώρα μας η έννοια της ετεροαπασχόλησης περιγράφει την ελληνική εκδοχή προβλημάτων που αφορούν τη σχέση ανωτάτης εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας.

Η έννοια της ετεροαπασχόλησης, χρησιμοποιούμενη κυρίως σε σχέση με τους πτυχιούχους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, αφορά την επαγγελματική ένταξη του εκπαιδευθέντος εργατικού δυναμικού σε θέσεις εργασίας αναντίστοιχες με την εκπαίδευση που έχει λάβει. Στηρίζεται στην υπόθεση πως κάθε μέλος του οικονομικά ενεργού πληθυσμού έχει αποκτήσει, μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος, γνώσεις ενός ορισμένου επιπέδου, ή και ειδικότητες, οι οποίες αντιστοιχούν σε ένα ορισμένο επάγγελμα ή σε μια ορισμένη θέση της κοινωνικοεπαγγελματικής δομής. Αν λοιπόν ένα μέλος του οικονομικά ενεργού πληθυσμού δεν απασχολείται σε επάγγελμα ή θέση αντίστοιχη με την εκπαίδευση που έχει λάβει, τότε μπορεί να θεωρηθεί ως ετεροαπασχολούμενο. Συνεπώς, η ετεροαπασχόληση αφορά τη σύνδεση μεταξύ της εκπαίδευσης και της αγοράς εργασίας και παραπέμπει ευθέως στην εξέλιξη της ανώτατης εκπαίδευσης στη χώρα μας.

Η κοινωνική λειτουργία της ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα, η συνάρθρωσή της με την οικονομική ανάπτυξη και τα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά της έχουν αποτελέσει αντικείμενο διεξοδι-

κών μελετών (Τσουκαλάς, Κ. 1975, 1979, 1981; Πεσματζόγλου, Στ., 1987; Ψαχαρόπουλος, Γ. και Καζαμίας, Α., 1985). Για την προσέγγιση της εξέλιξης της ανωτάτης εκπαίδευσης έχει ιδιαίτερη σημασία το γεγονός ότι στη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, και ιδιαίτερα από τις αρχές της δεκαετίας του 60, το εκπαιδευτικό πρόβλημα ανεδείχθη σε κεντρικό πολιτικό ζήτημα του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Το εκπαιδευτικό σύστημα και κυρίως οι ανώτατες βαθμίδες του, αντιμετωπίστηκαν και λειτούργησαν ως μηχανισμός-εφαλτήριο κοινωνικής ανόδου. Τα κατώτερα και τα μη-αστικά κοινωνικά στρώματα "πιάστηκαν" από τις δυνατότητες που παρείχαν οι οικονομικές εξελίξεις (βιομηχανική ανάπτυξη, επέκταση του δημόσιου τομέα, επέκταση των υπηρεσιών) και είδαν τον εκπαιδευτικό μηχανισμό, ιδιαίτερα το πανεπιστήμιο, ως κανάλι κοινωνικής ανόδου. Με αίτημα την ευρύτερη πρόσβαση στην ανωτάτη εκπαίδευση, επέβαλαν το συνεχές άνοιγμα του πανεπιστημιακού συστήματος στη νεολαία.

Το άνοιγμα του ελληνικού πανεπιστημιακού συστήματος συνδέεται με την υπερβάλλουσα ζήτηση για ανώτατη εκπαίδευση. Όπως δείχνουν οι Λαμπρόπουλος Χ. και Ψαχαρόπουλος Γ. (1990), παράλληλα με την άνοδο του ποσοστού κάλυψης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, η έντονη κοινωνική ζήτηση για εισδοχή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση είχε ως αποτέλεσμα την αλματώδη άνοδο του ποσοστού κάλυψης από 4% στις αρχές της δεκαετίας του '60, στο 30% σήμερα (ή στο 40% αν συνυπολογισθούν και οι φοιτητές εξωτερικού). Παλαιότερα αυτή η υπερβάλλουσα ζήτηση είχε περιγραφεί ως πρόβλημα της «αθρόας προσελεύσεως υποψήφιων δια τας σχολάς των πανεπιστημίων ... της αυξανόμενης τάσεως εις το εξωτερικόν καταφυγής των ελληνολαίδων» λόγω της οποίας «κατέστη επιτακτικώς αναγκαίον ν' αυξηθεί υπερβολόντως ο αριθμός των φοιτητών των Ανωτάτων Σχολών...» (Εισηγητική Έκθεση Ν.Δ 3837/1958). Η υπερβάλλουσα ζήτηση έγινε προσπάθεια να αντιμετωπισθεί με τη σταδιακή ανάπτυξη περιφερειακών πανεπιστημίων (Πάτρα το 1965, Ιωάννινα το 1970, Θράκη το 1975 κι αργότερα Κρήτη), την ανωτατοποίηση των Βιομηχανικών Σχολών (το 1966) και την ίδρυση μετά το 1982, νέων περιφερειακών πανεπιστημιακών σχολών (στο Αιγαίο, το Ιόνιο και τη Θεσσαλία). Επίσης αντιμετωπίστηκε με την ίδρυση και την υποστήριξη της μη πανεπιστημιακής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (ΚΑΤΕΕ και ΤΕΙ). Η σημερινή συζήτηση για τα ιδιωτικά πανεπιστήμια εδράζεται, μεταξύ άλλων, και στο φαινόμενο της υπερβάλλουσας ζήτησης για ανώτατη εκπαίδευση η οποία διοχετεύεται στο εξωτερικό.

Το άνοιγμα του πανεπιστημιακού συστήματος στην νεολαία, είχε ως

συνέπεια την αύξηση του ποσοστού των πτυχιούχων στο εργατικό δυναμικό. Σύμφωνα με διεθνείς συγκρίσεις, το ελληνικό εργατικό δυναμικό είναι σχετικά υπερεκπαιδευμένο (Psacharopoulos, G. and Arriagada, M., 1986). Η αυξανόμενη εισόδος των πτυχιούχων στην αγορά εργασίας, σε ρυθμούς εξαιρετικά ανώτερους της πραγματικής ζήτησης (βλ. Γλυτσός, Ν. και Φακιολάς, Ρ., 1976), εκτός από τη μείωση των σχετικών αμοιβών των πτυχιούχων τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα (Λαμπρόπουλος, Χ. και Ψαχαρόπουλος, Γ., 1990), μάλλον δημιουργήσε νέου τύπου προβλήματα στην απασχόληση τους, τα οποία περιγράφονται με την έννοια της ετεροαπασχόλησης.

Η έννοια της ετεροαπασχόλησης συνδέεται ευθέως με την εισόδο αυξημένου αριθμού πτυχιούχων ανωτάτης εκπαίδευσης στην αγορά εργασίας και χαρακτηρίζεται από τον εντοπισμό του "προβλήματος" - της αναντιστοιχίας - στην αγορά εργασίας και όχι στην εκπαίδευση. Μιλώντας σχηματικά υπάρχουν δυο "ακραία" ενδεχόμενα στο φάσμα της ετεροαπασχόλησης. Πρώτον, το επίπεδο δεξιότητας και ειδίκευσης που προκύπτει από την εκπαίδευση να υπερκαλύπτει το επίπεδο δεξιότητας και ειδίκευσης που απαιτεί η πραγματική απασχόληση. Δεύτερον, η αντίστροφη περίπτωση όπου η πραγματική απασχόληση χαρακτηρίζεται από δεξιότητες που υπερβαίνουν το επίπεδο της εκπαίδευσης. Στην πρώτη κατηγορία υπάγεται, για παράδειγμα, ένας πτυχιούχος μηχανικός που απασχολείται ως υπάλληλος για εξωτερικές δουλειές σε μια εταιρεία παροχής υπηρεσιών μηχανογράφησης. Στη δεύτερη κατηγορία υπάγεται ένας απόφοιτος της τρίτης τάξης του παλαιού Γυμνασίου ο οποίος απασχολείται ως οικονομικός διευθυντής της εν λόγω εταιρείας υπηρεσιών μηχανογράφησης. Με δεδομένη την υψηλή ζήτηση ανωτάτης εκπαίδευσης και τη ραγδαία επέκτασή της, το "πρόβλημα", η αναντιστοιχία, εντοπίζεται κυρίως στην ετεροαπασχόληση της πρώτης κατηγορίας. Γιατί η δεύτερη περίπτωση ενδέχεται να συνδέεται με εκτενή και μακρόχρονη εμπειρία του ετεροαπασχολούμενου, η οποία ουσιαστικά ισοδυναμεί με μακρόχρονη εκπαίδευση (on the job training και career development).

5. Η εμπειρική διερεύνηση της ετεροαπασχόλησης στην Ελλάδα

Παρά τις συχνές αναφορές στο φαινόμενο της ετεροαπασχόλησης, αυτό δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο έρευνας στη χώρα μας. Η πρώτη προσπάθεια έγινε στα πλαίσια της έρευνας για τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης των πτυχιούχων μηχανικών και των πτυχιούχων οικονομολόγων (Αντωνιάδης, Α., Βενιολούλου, Κ., Ηλιοπούλου, Π., Ιωάννου, Χρ., Κόκκος, Α., Μπαμπανάσης, Στ. και Χατζηκιάν, Γ., 1990). Με

αφετηρία την υπόθεση πως το εκπαιδευτικό σύστημα και η παραγωγή πτυχιούχων βρίσκεται σε σχέση αντιστοιχίας προς τις θέσεις της κοινωνικής-παραγωγικής δομής στο εσωτερικό της οποίας κατανέμεται ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός, θεωρήσαμε πως είναι δυνατό να καταγραφεί η έκταση της ετεροαπασχόλησης των πτυχιούχων του οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Τα πρώτα θεωρητικά και μεθοδολογικά συμπεράσματά μας παρουσιάζονται στη συνέχεια.

Το αρχικό ερευνητικό σχέδιό μας αφορούσε, μεταξύ άλλων, και το θέμα της ετεροαπασχόλησης των πτυχιούχων με έμφαση στην αντιστοιχία μεταξύ της επαγγελματικής κατάρτισής τους στα πλαίσια της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και της απασχόλησής τους στην αγορά εργασίας. Η προτεινόμενη προσέγγιση ήταν δυνατόν να γίνει βάσει δειγματοληπτικής έρευνας και ερωτηματολογίου είτε μέσω της απασχόλησης (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού της ΕΣΥΕ) είτε μέσω των ΑΕΙ (μητρώα αποφοίτων). Περιορισμοί χρόνου και οικονομικών πόρων οδήγησαν στον *ad hoc* περιορισμό της έρευνας στους πτυχιούχους μηχανικούς (με δειγματοληπτική έρευνα) και τους πτυχιούχους οικονομολόγους (με έρευνα δευτερογενών πηγών). Η επιλογή των μηχανικών έγινε βάσει του μητρώου μελών του ΤΕΕ στην Αθήνα και τη Λάρισα. Το δείγμα των Αθηνών περιελάμβανε 1727 μηχανικούς. Στην πορεία της έρευνας αφαιρέθηκαν 217 άτομα λόγω μετεγκατάστασης. Δε δρέθηκαν και δεν εντοπίστηκαν 342. Αρνήθηκαν να συμμετάσχουν 249. Έτσι συμπληρώθηκαν 919 ερωτηματολόγια και έγκυρα ήταν τα 909. Δηλαδή η ανάλυση βασίστηκε σχεδόν στο μισό του αρχικού δείγματος, ήτοι στο 15.2% του αρχικού πληθυσμού της έρευνας.

Στα ευρήματα της έρευνας περιλαμβάνεται και η πρώτη προσπάθεια μέτρησης της ετεροαπασχόλησης η οποία υπολογίστηκε με δυο τρόπους. Ο πρώτος βασίζεται στα υποκειμενικά κριτήρια των ερωτηθέντων, δηλαδή εκτιμήθηκε βάσει του εάν ο ερωτώμενος θεωρεί ότι ετεροαπασχολείται. Όσον αφορά την "υποκειμενική" εκτίμηση της ετεροαπασχόλησης διαπιστώθηκε ότι το 9.1% των πτυχιούχων μηχανικών θεωρούσαν ότι ετεροαπασχολούνται. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι αυτοαπασχολούμενοι μηχανικοί με πτυχία Ιταλικών πανεπιστημίων είναι η μεγαλύτερη ομοιογενής ομάδα μεταξύ των ετεροαπασχολουμένων. Ωστόσο οι ετεροαπασχολούμενοι είναι σχετικά σε καλύτερη οικονομική-εισοδηματική κατάσταση και περισσότερο ικανοποιημένοι από την απασχόλησή τους σε σχέση με τους μη-ετεροαπασχολούμενους. Ως λόγοι της ετεροαπασχόλησης δηλώθηκαν η ανεργία (24.8%), η επιδίωξη υψηλότερων αποδοχών (12.4%), η αναζήτηση περισσότερο ενδιαφέρουσας εργασίας (11.8%), η καλύτερη επαγγελματική εξέλιξη (11.8%) και η συμμετοχή σε οικογενειακή επιχείρηση (10.4%).

Η δεύτερη μέθοδος εκτίμησης της ετεροαπασχόλησης βασίστηκε σε περισσότερα αντικειμενικά κριτήρια τα οποία συνετάχθησαν με άξονα αφενός το περιεχόμενο των παρεχομένων γνώσεων και τους πανεπιστημιακούς τίτλους-ειδικεύσεις των ερωτηθέντων, αφετέρου τις αναγνωρισμένες επαγγελματικές ειδικότητες των πτυχιούχων μηχανικών μελών του ΤΕΕ. Για την "αντικειμενική" εκτίμηση της ετεροαπασχόλησης υπολογίστηκε ένας δείκτης που μετρά το βαθμό συνάφειας της βασικής εργασίας των ερωτηθέντων με το επάγγελμα του μηχανικού. Ο δείκτης ετεροαπασχόλησης σχεδιάστηκε έτσι ώστε να εκφράζει την αντιστοιχία μεταξύ της προσφερομένης επαγγελματικής κατάρτισης στις πολυτεχνικές σχολές και του πραγματικού αντικειμένου της απασχόλησης. Ώφειλε όμως να λάβει υπόψη και τη θεσμική-νομοθετική οριοθέτηση των επαγγελμάτων και ειδικοτήτων των πτυχιούχων μηχανικών. Με βάση πρώτον, το ισχύον θεσμικό πλαίσιο, δεύτερον, παλαιότερες μελέτες του ΤΕΕ για την επαγγελματική κατάσταση των μηχανικών και τρίτον, συνεντεύξεις που αποσκοπούσαν στην ανάλυση των εργασιακών εμπειριών των μηχανικών, το επάγγελμα του μηχανικού αναλύθηκε σε, και περιγράφηκε στο ερωτηματολόγιο με, 36 κατηγορίες-περιεχόμενα της βασικής εργασίας. Μετά την ανάλυση περιεχομένου του επαγγέλματος σε 36 κατηγορίες εργασιών, ακολούθησε η αντιστοίχιση των 10 κατοχυρωμένων επαγγελματικών ειδικοτήτων (Πολιτικοί Μηχανικοί, Αρχιτέκτονες, Χημικοί Μηχανικοί, Μηχανολόγοι κλπ.) με τις 36 κατηγορίες βασικών εργασιών. Σε κάθε κατηγορία-περιεχόμενο εργασίας δόθηκε μια τιμή συνάφειας με την κάθε ειδικότητα. Από τους ερωτηθέντες ζητήθηκε να προσδιορίσουν το αντικείμενο της εργασίας τους επιλέγοντας δυό βασικές κατηγορίες-περιεχόμενα. Με αυτήν τη μέθοδο υπολογίστηκε για τον κάθε ένα ερωτηθέντα ο δείκτης ετεροαπασχόλησής του, κλιμακούμενος από το μηδέν (έλλειψη ετεροαπασχόλησης) έως τη μονάδα (πλήρης ετεροαπασχόληση). Το αθροιστικό αποτέλεσμα αυτής της προσέγγισης ήταν ότι το 17% των πτυχιούχων μηχανικών απασχολούνται σε εργασίες που δεν έχουν σχέση με το αντικείμενο της τυπικής πανεπιστημιακής ειδικότητάς τους. Αυτό παρατηρείται κυρίως για τους αποφοίτους Ιταλικών και Ανατολικοευρωπαϊκών πανεπιστημίων. Επίσης, από την εξέταση του δείκτη ετεροαπασχόλησης ως προς το ύψος των εισοδημάτων προέκυψε η ύπαρξη αντίστροφης σχέσης μεταξύ ετεροαπασχόλησης και εισοδηματικής κατάστασης των πτυχιούχων μηχανικών. Η επιδίωξη σχετικά υψηλότερων εισοδημάτων αποτελεί ίσως τον ισχυρότερο παράγοντα που ωθεί τους πτυχιούχους μηχανικούς στο φαινόμενο της ετεροαπασχόλησης.

Η έρευνα εξέτασε και την τοπική αγορά των πτυχιούχων μηχανικών της Λάρισας. Εκεί οι μηχανικοί δήλωσαν "υποκειμενική" ετεροαπασχόληση σχεδόν αμελητέα, ενώ η "αντικειμενική" ετεροαπασχόληση υπολογίσθηκε στο 4.7% των πτυχιούχων μηχανικών. Δηλαδή ο βαθμός ετεροαπασχόλησης βρέθηκε πολύ χαμηλός, ενώ, ταυτόχρονα οι πτυχιούχοι μηχανικοί της Λάρισας βρέθηκαν επαγγελματικά περισσότερο ικανοποιημένοι από τους Αθηναίους μηχανικούς.

Αυτά τα ευρήματα, πέρα από το ότι παρέχουν κάποιες πρώτες εκτιμήσεις για τις διαστάσεις της ετεροαπασχόλησης των πτυχιούχων μηχανικών, δείχνουν ότι για τους ετεροαπασχολούμενους η κατάσταση της ετεροαπασχόλησης δεν είναι τόσο "πρόβλημα" όσο είναι "λύση". Το ότι οι ετεροαπασχολούμενοι έχουν σχετικά υψηλότερες αμοιβές και είναι περισσότερο ικανοποιημένοι επαγγελματικά υποστηρίζει αυτή την ερμηνεία. Επίσης τα στοιχεία που δόθηκαν ως προς την αιτία της ετεροαπασχόλησης δείχνουν προς την κατεύθυνση της ετεροαπασχόλησης-λύση και όχι της ετεροαπασχόλησης-πρόβλημα. Βέβαια αυτή η πρώτη προσέγγιση του φαινομένου της ετεροαπασχόλησης δεν είναι δυνατόν να οδηγήσει σε γενικά και οριστικά συμπεράσματα. Εγείρει όμως θέματα που μένει να διερευνηθούν περαιτέρω. Πρώτον, τίθεται το ερώτημα εάν η έννοια της ετεροαπασχόλησης των πτυχιούχων έχει απλά ιδεολογική - συνδικαλιστική χρήση με την αρνητική έννοια του όρου - χωρίς αυτό να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα της αγοράς εργασίας. Δεύτερον, τίθεται το θέμα εάν εξετάζοντας μια ορισμένη κατηγορία πτυχιούχων, εν προκειμένω τους μηχανικούς, είναι δυνατόν να οδηγηθούμε σε συμπεράσματα για το σύνολο των πτυχιούχων. Τρίτον, υπάρχει το θέμα του κατά πόσο η υιοθετηθείσα μεθοδολογία είναι η κατάλληλότερη για την προσέγγιση των ετεροαπασχολουμένων. Ας θυμηθούμε ότι ένα μέρος του δείγματος από τα μητρώα του ΤΕΕ δεν εντοπίσθηκε, μετεγκαταστάθηκε η αρνήθηκε να συμμετάσχει στην έρευνα. Είναι πολύ πιθανόν αυτό να οφείλεται στην ετεροαπασχόληση (εξ ου και η διακοπή επαφής με το ΤΕΕ ή η αρνηση σε μια έρευνα για την απασχόληση των πτυχιούχων μηχανικών) και το εν λόγω μέρος του δείγματος να συνδέεται, στον ένα ή τον άλλο βαθμό, με το φαινόμενο της ετεροαπασχόλησης και ιδιαίτερα με την ετεροαπασχόληση-πρόβλημα.

Διαφορετικού τύπου συμπεράσματα αντλήσαμε από τη διερεύνηση της ετεροαπασχόλησης των πτυχιούχων οικονομικών σχολών. Πρώτον, ενώ τυπικά υπάρχει το Οικονομικό Επιμελητήριο Ελλάδος (ΟΕΕ), η αντίστοιχη επαγγελματική ένωση για τους πτυχιούχους οικονομικών σχολών, όπως το ΤΕΕ για τους πτυχιούχους μηχανικούς, υφίστανται

δυσκολίες για την περιγραφή της αγοράς εργασίας των οικονομικών επαγγελματιών. Αυτές δεν προέρχονται μόνο από την έλλειψη στοιχείων για την απασχόληση των πτυχιούχων οικονομικών σχολών, αλλά και από το γεγονός ότι τα οικονομικά επαγγέλματα δεν ασκούνται αποκλειστικά από πτυχιούχους οικονομικών σχολών, ούτε ασκούνται αποκλειστικά από πτυχιούχους, όπως συμβαίνει για παράδειγμα στην περίπτωση των πτυχιούχων μηχανικών και του ΤΕΕ. Η αγορά εργασίας των πτυχιούχων οικονομικών σχολών δεν είναι σαφώς προσδιορισμένη και οριοθετημένη (φαινόμενο που παρατηρείται στην περίπτωση των μηχανικών, των γιατρών και των δικηγόρων). Τα επαγγελματικά δικαιώματα και τα χαρακτηριστικά των οικονομικών επαγγελματιών δεν ήταν έως πρόσφατα ορισμένα βάσει κοινά αποδεκτών ορίων από την πολιτεία, τους εργοδότες και τα συλλογικά όργανα του κλάδου των οικονομικών επιστημόνων. Αυτό είναι χαρακτηριστικό μιας ιδιαίτερα μακράς περιόδου η οποία είχε σαν αποτέλεσμα τη μη ταύτιση του χώρου των πτυχιούχων οικονομικών σχολών και του χώρου αυτών που ασκούν τα οικονομικά επαγγέλματα.

Υπό αυτές τις προϋποθέσεις δεν ήταν εύκολο να προσδιοριστεί και να ποσοτικοποιηθεί η έννοια της ετεροαπασχόλησης των πτυχιούχων οικονομικών σχολών ώστε να μετρηθεί η έκτασή της στην αγορά εργασίας. Πατί, όπως φαίνεται στην περίπτωση των οικονομικών επαγγελματιών, ο προσδιορισμός της έννοιας της ετεροαπασχόλησης πέρα από τεχνικό θέμα είναι και θέμα που συναρτάται του περιεχομένου και του τρόπου χορήγησης των επαγγελματικών δικαιωμάτων. Λόγω των χαρακτηριστικών της αγοράς των οικονομικών επαγγελματιών, όπου, για δεκαετίες απουσιάζει η κατοχύρωση σαφών και αποκλειστικών επαγγελματικών δικαιωμάτων για τους πτυχιούχους των Οικονομικών Σχολών και Τμημάτων ΑΕΙ, και όπου τα επαγγελματικά δικαιώματα σε συγκεκριμένους τομείς της αγοράς (π.χ. υπογραφή ισολογισμών) έχουν τροποποιηθεί τουλάχιστον δυο φορές στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας (με ταυτόχρονη επαγγελματική κατοχύρωση των τυπικά ετεροαπασχολούμενων σε οικονομικά επαγγέλματα πτυχιούχων νομικών, πολιτικών και άλλων επιστημών, καθώς και με την επαγγελματική κατοχύρωση των μη-πτυχιούχων), είναι περιορισμένη η δυνατότητα προσδιορισμού της έκτασης και του χαρακτήρα της ετεροαπασχόλησης.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις δείχνουν ότι τόσο από θεωρητική όσο και από πρακτική άποψη η διερεύνηση της ετεροαπασχόλησης δεν ήταν και δεν είναι απλή υπόθεση. Ακόμη και αν ισχύουν οι υποθέσεις αφενός περί ομαλής σύνδεσης των ροών του εκπαιδευτικού συστήματος και των

θέσεων του καταμερισμού της εργασίας, αφετέρου περί τεχνικής αντιστοιχίας μεταξύ των γνώσεων-δεξιοτήτων που αποκτούνται στη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας και των γνώσεων-δεξιοτήτων που απαιτούνται για την άσκηση μιας συγκεκριμένης εργασίας ή ενός επαγγέλματος, υφίστανται σημαντικά θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα.

Πρώτον, απαιτείται ο σαφής και κοινά αποδεκτός προσδιορισμός του επιπέδου και περιεχομένου της εκπαίδευσης που αντιστοιχεί σε κάθε επάγγελμα της κοινωνικοοικονομικής δομής. Επιπλέον, απαιτείται να προσδιοριστεί σε ποιό βαθμό η εν λόγω αντιστοιχία αφορά τεχνικά χαρακτηριστικά της εργασίας ή του επαγγέλματος και, συνεπώς, τεχνικές γνώσεις-δεξιότητες ή, αντίθετα, συνδέεται με κοινωνικά δημιουργημένες προϋποθέσεις και περιορισμούς, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στα "κλειστά" και ρυθμιζόμενα επαγγέλματα.

Δεύτερον, υφίσταται το ζήτημα του ρόλου και της σημασίας της άτυπης ή ανεπίσημης εκπαίδευσης και κατάρτισης στη διάρκεια της επαγγελματικής απασχόλησης, η οποία συμβάλλει στην αύξηση ή την αναπροσαρμογή των τεχνικών, επαγγελματικών και επιστημονικών γνώσεων-δεξιοτήτων που ένας εργαζόμενος έχει αποκτήσει μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος.

Τρίτον, ακόμη και αν υφίστανται φαινόμενα ετεροαπασχόλησης (ως αναντιστοιχία μεταξύ προαποκτηθείσας εκπαίδευσης και αξιοποίησης αυτών των γνώσεων στην εργασία του), υπάρχει θέμα κριτηρίων στην αξιολόγησή τους. Με άλλα λόγια, πρέπει να αξιολογείται η ετεροαπασχόληση με κριτήριο τα συμφέροντα του κοινωνικού συνόλου (κοινωνικό άμεσο και έμμεσο κόστος της εκπαίδευσης), των εργοδοτών (ανάγκη για περαιτέρω επένδυση σε επιμόρφωση και κατάρτιση) ή τα ατομικά συμφέροντα των εργαζομένων (οικονομικά, ψυχολογική ικανοποίηση, κοινωνικές αξίες κλπ.);

Τέταρτον, το ζήτημα της αντιστοιχίας μεταξύ των γνώσεων-δεξιοτήτων που απαιτεί το οικονομικό και παραγωγικό σύστημα για ορισμένες θέσεις εργασίας είναι δυνατόν να τεθεί από διαφορετική σκοπιά. Τοποθετώντας το "πρόβλημα" στην πλευρά της εκπαίδευσης θα μπορούσε κανείς να μιλήσει για το φαινόμενο της "ετεροεκπαίδευσης", παρά για το φαινόμενο της ετεροαπασχόλησης. Ούτως ή άλλως, το θέμα αφορά τη σχέση μεταξύ ανωτάτης εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας και η εμμονή στον ένα ή τον άλλο χαρακτηρισμό συνιστά απλοϊκό καταλογισμό της ευθύνης για την αναντιστοιχία στην αγορά εργασίας ή στο σύστημα ανωτάτης εκπαίδευσης αντιστοιχώς.

6. Κατατιμημένες αγορές εργασίας και επαγγελματικά δικαιώματα των πτυχιούχων

Η έννοια της ετεροαπασχόλησης και η συζήτηση της αντιστοιχίας μεταξύ ανωτάτης εκπαίδευσης και απασχόλησης των πτυχιούχων εγείρουν προβλήματα τα οποία δεν μπορούν να συζητηθούν στα πλαίσια ολικών-γενικών προσεγγίσεων της αγοράς εργασίας. Επίσης απαιτούν τη δυναμική θεώρηση των πτυχιούχων στην αγορά εργασίας, πέρα από τη δομική στατιστική ανάλυση της απασχόλησής τους. Τα συμπεράσματα της εμπειρικής διερεύνησης του φαινομένου της ετεροαπασχόλησης για τους πτυχιούχους μηχανικούς και οικονομολόγους δηλώνουν την ανομοιογένεια των επιμέρους επαγγελματικών αγορών εργασίας. Στην ουσία δείχνουν την κατάτμηση της αγοράς των επιστημονικών επαγγελμάτων, τα οποία είναι, κατά κανόνα, τα επαγγέλματα που προϋποθέτουν πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Στη διεθνή βιβλιογραφία γίνεται δεκτός ο βασικός διαχωρισμός μεταξύ της έννοιας *occupation* και της έννοιας *profession*, ο οποίος είναι δυνατόν να αποδοθεί ως διαχωρισμός μεταξύ κοινών επαγγελμάτων και επιστημονικών επαγγελμάτων (K. Whitfield, 1982). Για τα επιστημονικά επαγγέλματα ο ορισμός που χρησιμοποιείται στις στατιστικές του εργατικού δυναμικού καλύπτει τους αυτοαπασχολούμενους ή και τους μισθωτούς που εργάζονται σε θέσεις που απαιτούν πανεπιστημιακούς τίτλους.

Οι σύγχρονες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από την επέκταση των ρυθμιζομένων επιστημονικών επαγγελμάτων τα οποία προϋποθέτουν πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Στην αγγλοσαξωνική βιβλιογραφία η επέκταση των επιστημονικών επαγγελμάτων είναι αντικείμενο συστηματικών ερευνών. Ο Millerson G. (1964:184) σημείωνε πως στην Αγγλία του τρέχοντος αιώνα "δημιουργούνταν ανά δεκαετία πάνω από είκοσι κατοχυρωμένα και ελεγχόμενα επιστημονικά επαγγέλματα". Η αύξηση αυτών των επαγγελμάτων έκανε τον Giddens A. (1983) να μιλά για ραγδαία τάση αύξησής τους καθώς υπολόγισε πως ο αριθμός των επαγγελματιών αυτής της κατηγορίας τριπλασιάστηκε μέσα σε είκοσι χρόνια. Ο McKinlay J. (1985:78) αντιμετώπισε αυτό το φαινόμενο μιλώντας για "νέες κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες". Τα επιστημονικά επαγγέλματα θεωρούνται ως τα κορυφαία στην κοινωνική ιεραρχία καθώς συνδέονται τόσο με ένα υψηλό κοινωνικό status όσο και με τα υψηλά εισοδήματα που αποφέρουν. Σε κλασικές κοινωνιολογικές προσεγγίσεις της βρετανικής κοινωνίας, όπως αυτή των Goldthorpe J. και Hope K. (1972, 1974) οι κορυφαίες ομάδες στην ιεραρχία των επαγγελμάτων είναι αυτές που ασκούν τα ιατρικά και τα νομικά επαγγέλματα, ενώ και οι έξι πρώτες ομάδες ασκούν επίσης επιστημο-

νικά επαγγέλματα.

Κατά κανόνα, οι κοινωνιολογικές και οι οικονομολογικές προσεγγίσεις σημειώνουν τη μονοπωλιακή θέση και λειτουργία των εν λόγω επαγγελμάτων στην αγορά εργασίας, θέση που οδηγεί στη διάγνωση ιδιαίτερων επιστημονικών-επαγγελματικών αγορών εργασίας. Σε αυτές τα επαγγελματικά δικαιώματα ελέγχονται με μεθόδους όπως η εγγραφή σε επιστημονικές-επαγγελματικές ενώσεις, η βεβαίωση από αυτές της επαγγελματικής ικανότητας, ή η χορήγηση αδειών ασκήσεως επαγγέλματος.

Στην ανάλυση των επιστημονικών επαγγελμάτων είναι ιδιαίτερα σημαντική η συμβολή των νέο-βεμπεριανών μελετητών, που αντλούν τη μέθοδο προσέγγισης τους από τις διατυπώσεις του Weber M. στον πρώτο τόμο του *Economy and Society*, όπου αναλύεται η διαδικασία μέσω της οποίας οι κοινωνικές ομάδες επιδιώκουν τη ρύθμιση των συνθηκών της αγοράς προς όφελός τους. Προς αυτήν την κατεύθυνση, οι νεο-βεμπεριανοί μελετητές θεωρούν τα επιστημονικά επαγγέλματα, και τους φορείς των, ως νομικά προνομιούχες ομάδες ικανές να μονοπωλούν στον ένα ή τον άλλο βαθμό ορισμένες κοινωνικές και οικονομικές λειτουργίες. Σε αυτήν την κατηγορία των νεο-βεμπεριανών ανήκουν οι Freidson E. (1970, 1983), Johnson T. (1972), Berlant J. (1975), Parry N. και Parry J. (1976) και Parkin F. (1979). Σύμφωνα με τον Parkin F. (1979) αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία στην περίπτωση των επιστημονικών επαγγελμάτων είναι ότι διεκδικούν και επιτυγχάνουν τον έλεγχο της αγοράς των υπηρεσιών τους, μέσα από τη δημιουργία νομικά κατοχυρωμένων μονοπωλίων και μέσα από τη χορήγηση αδειών ασκήσεως επαγγέλματος. Σύμφωνα με τους Parry N. και Parry J. (1976) η μετατροπή μιας εργασίας σε ελεγχόμενο επάγγελμα είναι προϊόν μιας στρατηγικής που επιδιώκει τον έλεγχο της αγοράς ορισμένων υπηρεσιών πρώτον, μέσα από τη λειτουργία αυτοδιοικούμενων ενώσεων των τυπικά ισότιμων επαγγελματιών, δεύτερον, μέσα από την κατοχύρωση περιορισμών στην εγγραφή μελών, και, τρίτον, -σε ιδανικές περιπτώσεις- με την επιβολή νομικών κυρώσεων στους παραβάτες των επαγγελματικών δικαιωμάτων.

Η μονοπωλιακή θέση των επιστημονικών επαγγελμάτων είναι αποτέλεσμα μόνον της συλλογικής δράσης των ενδιαφερομένων επαγγελματιών για την οριοθέτηση των επαγγελματικών δικαιωμάτων τους στην αγορά εργασίας ή συνδέεται και με το περιεχόμενο των εργασιών τους καθ' αυτών; Σε αυτό το θέμα ο Goode W. (1960) είχε υποστηρίξει πως δυο είναι τα κεντρικά χαρακτηριστικά του επιστημονικού επαγγέλματος. Πρώτον, η παρατεταμένη και εξειδικευμένη εκπαίδευση και

κατάρτιση με βάση ένα ενιαίο σώμα επιστημονικής γνώσης. Δεύτερον, η αντιμετώπιση του επιστημονικού επαγγέλματος ως παροχής υπηρεσιών προς το κοινωνικό σύνολο, που έχει εκτός από χαρακτήρα επαγγέλματος και χαρακτήρα λειτουργήματος. Από τα δυο αυτά χαρακτηριστικά προκύπτουν τα παράγωγα που συχνά θεωρούνται ως εκδηλώσεις του επιστημονικού επαγγέλματος όπως ο έλεγχος, από το συλλογικό όργανο των επαγγελματιών, της μετάβασης από την εκπαίδευση και την κατάρτιση στην απασχόληση και ο νομικός περιορισμός στην άσκηση του επαγγέλματος. Σε μια ανάλογη προβληματική ο Wilensky H. L. (1964) υποστήριξε ότι ο βαθμός επαγγελματικοποίησης μιας εργασίας κρίνεται από το βαθμό κατοχύρωσης της αποκλειστικότητας στο δικαίωμα άσκησης της και συναρτάται με την οριοθέτηση της τεχνικής επάρκειας των υποψήφιων επαγγελματιών μέσω αναπαραγωγής ορισμένων προδιαγραφών επαγγελματικής επάρκειας. Υποδειγματική είναι η μελέτη του Berlant J. (1975) η οποία εξετάζοντας τα μονοπωλιακά χαρακτηριστικά των επιστημονικών επαγγελμάτων, αναλύει τη θεσμοποίηση του ιατρικού επαγγέλματος στις ΗΠΑ και τη Βρετανία, και ερμηνεύει το πως μια κοινωνική-επαγγελματική ομάδα, επικαλούμενη ως ιδανικό τον επαγγελματισμό της, εδραίωσε ένα ρυθμιζόμενο επιστημονικό επάγγελμα με μονοπωλιακά χαρακτηριστικά. Από την ανάλυση αυτή προκύπτει πως μια σφαιρική αντιμετώπιση της θεσμοποίησης επιστημονικών επαγγελμάτων στην αγορά εργασίας απαιτεί την αναφορά στις κοινωνικές σχέσεις που θεσμοποιούνται, τους μηχανισμούς, τα υποκείμενα και τις συνθήκες που ευνόησαν την εν λόγω θεσμοποίηση.

Η θεώρηση των επιστημονικών επαγγελμάτων ως μονοπωλίων στην αγορά εργασίας βρίσκεται στο επίκεντρο και των οικονομικών προσεγγίσεων των επιστημονικών επαγγελμάτων. Με αφετηρία το φαινόμενο περιορισμού του ανταγωνισμού και το θετικό εισοδηματικό αποτέλεσμα των ρυθμίσεων που ορίζουν την είσοδο και την άσκηση του επιστημονικού επαγγέλματος, έχουν διατυπωθεί ριζικές κριτικές ως προς το ρόλο των επιστημονικών επαγγελμάτων στην αγορά εργασίας. Οι κυριότεροι υποστηρικτές της αντιμετώπισης των επιστημονικών επαγγελμάτων ως μονοπωλίων βρίσκονται μεταξύ των οικονομολόγων της σχολής του Σικάγου, όπως ο Friedman M. (1962), ο Kessel R. (1958, 1970, 1972) και ο Rottenberg S. (1962). Σύμφωνα με τον Friedman M. οι περιορισμοί εισόδου σε ένα νομοθετικά κατοχυρωμένο επάγγελμα επιδιώκονται από τα μέλη ενός τέτοιου επαγγέλματος με σκοπό να ελεγχθεί η προσφορά και να αυξηθούν οι τιμές των παρεχομένων υπηρεσιών. Όσο για τις αιτιολογίες περί προστασίας των καταναλωτών

θεωρεί ότι είναι απλά "εκ του πονηρού". Ο Friedman M. (1962:144) αναλύοντας τον τρόπο ρύθμισης των επιστημονικών επαγγελμάτων διέκρινε μεταξύ α) εγγραφής σε ένα επαγγελματικό σώμα, β) θεαίωσης από το εν λόγω επαγγελματικό σώμα των τυπικών προσόντων του υποψήφιου επαγγελματία και γ) χορήγησης αδείας για την άσκηση του επιστημονικού επαγγέλματος. Ο Lees D. (1966) σημειώνει ότι το κεντρικό ζήτημα για την ύπαρξη των επιστημονικών επαγγελμάτων είναι ο τύπος οργάνωσης στην αγορά εργασίας ο οποίος είτε παρέχει τα τυπικά προσόντα για την άσκηση ενός επαγγέλματος, είτε διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο στην αναγνώριση αυτών των τυπικών προσόντων.

Το κατά πόσο η μονοπωλιακή θέση μιας επαγγελματικής ομάδας στην αγορά εργασίας είναι αποτέλεσμα του περιεχομένου της εργασίας που παρέχει, ή κοινωνικό δημιούργημα συλλογικής συνδικαλιστικής δράσης είναι αντικείμενο συγκεκριμένης ανάλυσης κατά επάγγελμα. Ούτως ή άλλως, η ζήτηση και η πρόσφορα στην αγορά εργασίας των επιστημονικών επαγγελμάτων δεν είναι ανεξάρτητη από τη συλλογική δράση των επιστημόνων επαγγελματιών και την οργάνωση τους σε ενώσεις, οι οποίες δεν είναι τυπικές συνδικαλιστικές οργανώσεις αλλά επιτελούν λειτουργίες ανάλογες με τα συνδικάτα των μισθωτών. Όπως σημείωσε ο Whitfield K. (1982:256) οι επιστημονικές επαγγελματικές ενώσεις μπορούν να ειδοθούν ως ιδιαίτερα αποτελεσματικά συνδικάτα τα οποία είναι ικανά να βελτιώνουν την οικονομική ευημερία των μελών τους χωρίς την ανάγκη να καταφεύγουν σε "μη-ευπρελείς" μεθόδους όπως οι απεργίες και οι στάσεις εργασίας. Ο κλασικός συνδικαλισμός των επιστημόνων επαγγελματιών άρχισε να αναπτύσσεται με την αρχή της δεκαετίας του '60. Σύμφωνα με τον Whitfield K. (1982:255-260) η ανάπτυξη του συνδικαλισμού των επιστημονικών επαγγελμάτων μπορεί να θεωρηθεί ως συμβιβασμός μεταξύ της επιθυμίας τους αφενός να έχουν συλλογική έκφραση, αφετέρου να διατηρήσουν μια ειδική σχέση με τους εργοδότες. Αυτός ο συμβιβασμός συχνά επιβλήθηκε από το γεγονός της μαζικής ένταξης επιστημόνων σε σχέσεις μισθωτής εργασίας κυρίως στον τομέα των κρατικών υπηρεσιών.

Στη χώρα μας τα νομικά και τα ιατρικά επαγγέλματα αποτελούν τυπικά παραδείγματα κατοχυρωμένων και ρυθμιζομένων επιστημονικών επαγγελμάτων, στα οποία προεξάρχοντα ρόλο διαδραματίζουν οι επιστημονικές-επαγγελματικές ενώσεις - οι δικηγορικοί και οι ιατρικοί σύλλογοι αντιστοίχως. Στην ελληνική κοινωνία και οικονομία η θέση και η λειτουργία των πλέον γνωστών ομάδων ρυθμιζομένων επιστημονικών επαγγελμάτων, όπως το ΤΕΕ, οι Δικηγορικοί και οι Ιατρικοί σύλλογοι,

εμπίπτει σαφώς στη συζήτηση περί μεσο-κορπορατιστικών ρυθμίσεων και αποτελεί ένα θέμα που μένει να διερευνηθεί. Η προβληματική του μεσο- κορπορατισμού αποτελεί γόνιμη αφετηρία για την εξέταση του θέματος. Βέβαια, τα επιστημονικά επαγγέλματα, κυρίως τα παραδοσιακά, προϋπήρξαν της συζήτησης περί μεσο-κορπορατισμού, αλλά ο πολλαπλασιασμός των επιστημονικών-επαγγελματικών ενώσεων που αναπτύσσουν δραστηριότητα στην αγορά εργασίας και στην "πολιτική αγορά" είναι σχετικά πρόσφατο φαινόμενο.

Οι θεωρίες του κορπορατισμού γνώρισαν ιδιαίτερη ανάπτυξη από τα μέσα της δεκαετίας του '70 και αφορούν τις τριμερείς σχέσεις κράτους-εργοδοτών-εργαζομένων στις συλλογικές θεσμοποιημένες εκφράσεις τους. Η έννοια του μεσο-κορπορατισμού είναι πιο πρόσφατη. Χρησιμοποιείται ως πεδίο ανάλυσης των σχέσεων και επιδράσεων μεταξύ κράτους και επαγγελματικών συμφερόντων σε τομεακό ή κλαδικό επίπεδο. Στην περίπτωση των μεσο- κορπορατιστικών ρυθμίσεων δεν παρατηρούνται τριμερείς σχέσεις, ούτε τα συμφέροντα που εμπλέκονται αφορούν άμεσα τη σχέση κεφαλαίου και μισθωτής εργασίας. Οι μεσο-κορπορατιστικές σχέσεις αφορούν το κράτος και επιμέρους ομάδες συμφερόντων, όπως είναι οι επαγγελματικές ενώσεις και τα επιμελητήρια (στο βαθμό βέβαια που αυτά έχουν αναπτύξει την οργανωτική δυνατότητα να μονοπωλούν την αντιπροσώπευση μιας διακεκριμένης επαγγελματικής κατηγορίας συμφερόντων). Στην ανάλυση του Cawson ΑΙ. (1985) είναι αυτού του τύπου οι οργανώσεις των επιστημονικών επαγγελμάτων που διαπραγματεύονται μεσο-κορπορατιστικές ρυθμίσεις με το κράτος. Από την ανάλυση των Schmitter Ph. και Streeck W. (1985) συνάγεται πως η προσέγγιση των ενώσεων που αντιπροσωπεύουν μεσο-κορπορατιστικά συμφέροντα επιστημονικών επαγγελμάτων αφορά αφενός τη σχέση μεταξύ της ένωσης και των συμφερόντων των μελών της, αφετέρου τη σχέση μεταξύ των εν λόγω ενώσεων και των κρατικών υπηρεσιών.

Αντίθετα με την περίπτωση των νομικών, ιατρικών και τεχνικών επαγγελμάτων, λιγότερο κατοχυρωμένα και ρυθμιζόμενα παρέμειναν επαγγέλματα όπως τα οικονομικά ή νεώτερα, όπως αυτά που συνδέονται με την πληροφορική και τα οποία, λόγω της επέκτασης των νέων τεχνολογιών και προϊόντων, αυξάνονται με γρήγορους ρυθμούς. Σε αντίθεση με το ό,τι ισχύει στην περίπτωση της αγοράς των πτυχιούχων μηχανικών και του ΤΕΕ η αγορά των οικονομικών επαγγελμάτων είναι (αν και σε μεταβατική περίοδο) μια μη- οριοθετημένη αγορά, με το ΟΕΕ να καταβάλλει προσπάθειες ώστε να αναδειχθεί σε ρυθμιστή της - κάτι ανάλογο με με τον ρόλο του ΤΕΕ ως ρυθμιστή της αγοράς των τεχνικών

επαγγελμάτων και έργων (Ιωάννου, Χρ., 1993).

Τα ήδη ρυθμιζόμενα επαγγέλματα αφορούν ένα μέρος των παραγομένων πτυχιούχων ανωτάτης εκπαίδευσης -οπωσδήποτε όχι την πλειοψηφία. Πιθανότερο είναι ότι η επέκταση της ανωτάτης εκπαίδευσης συνέβαλε στην αύξηση των πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης οι οποίοι, καθώς τα ΑΕΙ χορηγούσαν και χορηγούν πτυχία τα οποία δε συνεπάγονται διακεκριμένα επαγγελματικά δικαιώματα, εισέρχονται στην αγορά εργασίας σε συνθήκες αθεσμίας των επαγγελματικών δικαιωμάτων. Βέβαια στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό δε συμμετέχουν όλοι οι πτυχιούχοι των ΑΕΙ. Σύμφωνα με τα στοιχεία των απογραφών του 1971 και του 1981 το ποσοστό συμμετοχής των πτυχιούχων ΑΕΙ στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό ήταν 75,24% κι 80,39% αντιστοίχως. Υπήρχε δηλαδή μια "διαρροή" του ενός πέμπτου των πτυχιούχων έξω από το εργατικό δυναμικό.

Η είσοδος των πτυχιούχων σε αθεσμοποίητες αγορές εργασίας και μη-κατοχυρωμένα επαγγέλματα, σε συνδυασμό με την αύξηση του αριθμού των πτυχιούχων οδηγεί στην περαιτέρω διευκρίνιση των συνθηκών υπό τις οποίες άνθωσε η έννοια και το φαινόμενο της ετεροαπασχόλησης. Όταν οι αγορές των επιστημονικών επαγγελμάτων δεν είναι οριοθετημένες, η ροή από τα ΑΕΙ προς την αγορά εργασίας ενέχει αυξημένες πιθανότητες ετεροαπασχόλησης. Όταν τα επαγγελματικά δικαιώματα των πτυχιούχων επαγγελματιών δεν είναι ορισμένα βάσει κοινά αποδεκτών κριτηρίων από την πολιτεία, τους εργοδότες και τα συλλογικά όργανα του κλάδου των πτυχιούχων, η ετεροαπασχόληση δεν είναι μόνον τεχνικό θέμα, αλλά και θέμα που συναρτάται των επαγγελματικών δικαιωμάτων (όπως στην περίπτωση των οικονομολόγων). Όμως η ετεροαπασχόληση δεν αφορά μόνον τις αθεσμοποίητες αγορές εργασίας και τα μη-κατοχυρωμένα επαγγέλματα. Φαινόμενα ετεροαπασχόλησης ενδέχεται να παρατηρούνται και στο εσωτερικό των κατοχυρωμένων και ρυθμιζομένων επαγγελμάτων (όπως στην περίπτωση των μηχανικών), εξαιτίας της ανισορροπίας μεταξύ προσφοράς και ζήτησης. Σε αυτή την περίπτωση η ετεροαπασχόληση μπορεί να θεωρηθεί ως "λύση" στην ανεργία και την υποαπασχόληση.

Συνεπώς τα προβλήματα της απασχόλησης των πτυχιούχων που περιγράφονται από την έννοια της ετεροαπασχόλησης διαφοροποιούνται, τόσο ως προς την εκτασή τους όσο και ως προς τα αιτιά τους, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά των επιμέρους αγορών των επιστημονικών επαγγελμάτων. Αυτό αφορά κυρίως τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας και της απασχόλησης παρά το δημόσιο τομέα. Με δεδομένη τη βαρύτητα της απασχόλησης των πτυχιούχων στο δημόσιο τομέα (Τσουκαλάς, Κ. 1987; Ιωάννου, Χρ. 1989), και στο βαθμό που η

υπερβάλλουσα κοινωνική ζήτηση για είσοδο στην ανωτάτη εκπαίδευση οφείλεται στην επιδίωξη της "εγγυημένης" απασχόλησης στο δημόσιο τομέα, ενδέχεται η ίδια αυτή η δυναμική αναπαραγωγής της δημόσιας απασχόλησης να αποτελεί τη βασική πηγή της ετεροαπασχόλησης. Τα θέματα αυτά δεν αποτελούν παρά υποθέσεις εργασίας για περαιτέρω έρευνα.

7. Συμπεράσματα

Στη διάρκεια της δεκαετίας του '80, η ελληνική αγορά εργασίας έγινε αντικείμενο συστηματικότερης έρευνας από διάφορες οπτικές. Μιά από αυτές αναφέρεται στη σχέση ανωτάτης εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας. Ενώ το θέμα έχει συζητηθεί αρκετά με την έμφαση στην πλευρά της ανωτάτης εκπαίδευσης, έχει ελάχιστα ερευνηθεί από την πλευρά της απασχόλησης των πτυχιούχων και της αντιστοιχίας μεταξύ πανεπιστημιακών γνώσεων-δεξιοτήτων και απαιτήσεων της πραγματικής εργασίας των πτυχιούχων. Ενώ οι περισσότερες μελέτες όχι μόνο σχολιάζουν τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, περιγράφουν τα φαινόμενα (εξέλιξη, χαρακτηριστικά και κατανομή της απασχόλησης, της ανεργίας, κλπ.), δεν έχει διερευνηθεί η σημασία της πολυχρησιμοποιούμενης έννοιας της ετεροαπασχόλησης.

Πρόκειται βέβαια για μια έννοια που δε συναντάται στη διεθνή βιβλιογραφία. Όμως η επισκόπηση της αγγλικής και της αμερικανικής βιβλιογραφίας δείχνει ότι υφίστανται συναφή φαινόμενα (αναντιστοιχία, υπερεκπαίδευση κλπ). Η έννοια της ετεροαπασχόλησης υποδηλώνει προβλήματα που στη χώρα μας αφορούν ευθέως τη σχέση ανωτάτης εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας των πτυχιούχων. Η ραγδαία επέκταση της ανωτάτης εκπαίδευσης από τη δεκαετία του '60 συνιστά το πλαίσιο εντός του οποίου τοποθετείται το φαινόμενο της ετεροαπασχόλησης. Συνδέεται αφενός με το βαθμό της "υπερεκπαίδευσης" αλλά, αντί να ορίζεται με αναφορά στην εκπαίδευση, ορίζεται με αναφορά στην απασχόληση. Αυτό είναι ορθότερο καθώς οι συνέπειες της "υπερεκπαίδευσης" εκδηλώνονται πλέον στη αγορά εργασίας και στη δυναμική της απασχόλησης των πτυχιούχων. Συνδέεται, αφετέρου, με την ύπαρξη - και την ανυπαρξία - επιμέρους ρυθμιζόμενων αγορών εργασίας των επιστημονικών επαγγελματιών.

Η εμπειρική διερεύνηση της ετεροαπασχόλησης για τους πτυχιούχους μηχανικούς και οικονομολόγους μας έδωσε, στην περίπτωση των μηχανικών, μια εκτίμηση για τα αίτια (κυριαρχούν η βελτίωση των αποδοχών, της επαγγελματικής προοπτικής, η πιο ενδιαφέρουσα εργασία αλλά και ο φόβος της ανεργίας) και την έκτασή της (γύρω στο

17%). Στην περίπτωση των μηχανικών η ετεροαπασχόληση εμφανίζεται περισσότερο ως "λύση" παρά ως "πρόβλημα", καθώς προκύπτει ότι οι ετεροαπασχολούμενοι βρίσκονται σε σχετικά καλύτερη θέση (αμοιβές-επαγγελματική ικανοποίηση) από τους μη-ετεροαπασχολούμενους. Ωστόσο, διατυπώσαμε επιφυλάξεις για το εάν ο τρόπος επιλογής του δείγματος μεροληπτεί, αποκλείοντας αυτούς που ετεροαπασχολούνται παρά τη θέλησή τους.

Στην περίπτωση των οικονομικών επαγγελματιών τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας ως προς την κατοχύρωση των επαγγελματικών δικαιωμάτων είναι διαφορετικά από εκείνα των πτυχιούχων μηχανικών. Αυτό αφορά άμεσα και τον ορισμό της ετεροαπασχόλησης, η οποία ελλείπει κατοχυρωμένων επαγγελματικών δικαιωμάτων καθώς και ελλείπει στατιστικών δεδομένων δεν είναι δυνατόν να οριστεί και να μετρηθεί. Η διαφορά μεταξύ πτυχιούχων μηχανικών και οικονομολόγων θεωρούμενη από συγκριτική οπτική, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η θέση των πτυχιούχων στην αγορά εργασίας δεν είναι ομοιογενής. Και μας εισάγει στην προβληματική των ρυθμιζομένων αγορών των επιστημονικών επαγγελματιών.

Από επαγγελματική άποψη, οι πτυχιούχοι προορίζονται για την κάλυψη θέσεων στις επιστημονικές-επαγγελματικές αγορές εργασίας οι οποίες άλλοτε είναι οριοθετημένες και ρυθμιζόμενες, και άλλοτε όχι. Στην πρώτη κατηγορία ανήκει η αγορά των πτυχιούχων μηχανικών, για την οποία έχουμε κάποιες πρώτες εκτιμήσεις για την έκταση και τα αίτια της ετεροαπασχόλησης στην περιφέρεια Αθηνών και σε μια τοπική αγορά εργασίας -τη Λάρισα. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκει η, ήδη σε μεταβατική περίοδο, αγορά των οικονομικών επαγγελματιών. Σε αυτήν, η έννοια της ετεροαπασχόλησης έχει διαφορετική σημασία καθώς συνδέεται με την ανυπαρξία θεσμοθετημένων επαγγελματικών δικαιωμάτων. Όμως και στις δύο περιπτώσεις η προσέγγιση της ετεροαπασχόλησης θα ήταν αποτελεσματικότερη στο βαθμό που διοργανωνόταν με αφετηρία την αποκοίτηση των πτυχιούχων από τα ΑΕΙ και τη ροή τους στην αγορά εργασίας. Η αγγλοσαξωνική βιβλιογραφία παρέχει χρήσιμα παραδείγματα προς αυτήν την κατεύθυνση.

Όσον αφορά το φαινόμενο της ετεροαπασχόλησης, είναι δυνατόν, αντιστρέφοντας την προσέγγιση, το φαινόμενο να οριστεί ως πρόβλημα υπερεκπαίδευσης και υποεκπαίδευσης ανάλογα με τη σχέση προσφοράς και ζήτησης πτυχιούχων στην αγορά εργασίας. Με αυτήν την έννοια υφίσταται θέμα υπερεκπαίδευσης. Αν ορίσουμε το "πρόβλημα" από την πλευρά της ανωτάτης εκπαίδευσης, αντί να μιλούμε για ετεροαπασχόληση, είναι δυνατόν να μιλούμε για ετεροεκπαίδευση. Αυτό όμως προσανατολίζει σε πολιτικές περιορισμού της ανωτάτης εκπαίδευσης,

πράγμα που βασίζεται στη μηχανιστική θεώρησή της ως μηχανισμού παραγωγής πτυχιούχων για μια στατική οικονομική δομή. Αυτή η θεώρηση, που μάλλον δεν έχει έδαφος στις κοινωνικές-πολιτιστικές αξίες της μεταπολεμικής Ελλάδος, συγκρούεται με την αναπτυσσόμενη και επεκτεινόμενη προσέγγιση της εκπαίδευσης ως του τρίτου βασικού συντελεστή της παραγωγής και αποφασιστικού συντελεστή οικονομικής ανάπτυξης. Η ερμηνεία της "υπερβάλλουσας" κοινωνικής ζήτησης για ανωτάτη εκπαίδευση στη χώρα μας, είναι ένα σημαντικό θέμα που παραμένει ανοικτό. Σε αυτή την κατεύθυνση μπορεί να συμβάλλει η περαιτέρω διερεύνηση της σχέσης ανωτάτης εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας μέσα από την ανάλυση της δυναμικής των πτυχιούχων στις επί μέρους, είτε ρυθμιζόμενες είτε αθεσμοποίητες, αγορές εργασίας.

Η διερεύνηση της ετεροαπασχόλησης καθώς συνδέεται με τη θέση των πτυχιούχων στην καταταμημένη αγορά εργασίας - καταταμημένη, μεταξύ άλλων, σε επί μέρους αγορές των επιστημονικών επαγγελματιών-ορίζει ένα σχετικά νέο πεδίο εμπειρικής έρευνας, το οποίο βοηθά στην υπέρβαση των προσεγγίσεων που συζητούν τα φαινόμενα της αγοράς εργασίας σε εθνική κλίμακα αντιμετωπίζοντάς την ως ενιαίο και αδιαίρετο σύνολο. Είναι απαραίτητες οι εξειδικευμένες προσεγγίσεις επιμέρους τμημάτων της αγοράς εργασίας. Σε αυτήν την κατηγορία ανήκουν και οι προσεγγίσεις της απασχόλησης σε τοπική και περιφερειακή κλίμακα. Σε αυτήν ανήκουν επίσης οι ελάχιστες προσεγγίσεις επιμέρους κλαδικών και επαγγελματικών αγορών εργασίας. Από αυτή την οπτική μένει να διερευνηθούν περαιτέρω τα ζητήματα που εγείρει το φαινόμενο της ετεροαπασχόλησης και, ευρύτερα, η δυναμική της απασχόλησης των πτυχιούχων ανωτάτης εκπαίδευσης.

Βιβλιογραφία

- Αντωνιάδης, Α., Βενιποπούλου, Κ., Ηλιοπούλου, Π., Ιωάννου, Χρ., Κόκκος, Α., Μπαμπινιάσης Στ. και Χατζηριάν, Γ. (1990): *Τα Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης των Μηχανικών και των Οικονομολόγων*. Αθήνα: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος & Ιδρυμα Μεσογειακών Μελετών, (υπό έκδοση).
- Berg, I. (1970): *Education and Jobs: The Great Training Robbery*. New York: Praeger.
- Berg, I., Freedman, M. and Freeman, M. (1978): *Managers and Work Reform, A Limited Engagement*. New York: Free Press.
- Berlant, J. (1975): *Profession and Monopoly: A Study of Medicine in the United States and Great Britain*. California: University of California Press.
- Catto, G., Goodchild, A. and Hughes, P. (1981): "Higher Education and the Employment of Graduates", Research Paper No 19, Department of Employment.
- Cawson, Al. (ed) (1985): *Organised Interests and the State Studies in Meso-Corporatism*. New York: Sage.

- Γλυτσός, Ν. και Φαμιολός, Ρ. (1976): *Προσφορά και Ζήτηση Εργατικού Δυναμικού κατά Ειδικότητα*. Αθήνα: ΚΕΠΕ.
- Department of Education and Science (1986): "First Known Destinations of First Degree Graduates 1979 to 1984", *DES Statistical Bulletin*, No 1.
- Department of Employment (1982): "Labour Market for New Graduates", *Employment Gazette*, May, p. 205-215.
- Department of Employment (1983): "Qualifications and the Labour Force", *Employment Gazette*, April, p. 158-164.
- Department of Employment, (1985a): "Labour Market for New Graduates", *Employment Gazette*, May, p. 193-201.
- Department of Employment, (1985b): "Trends in the Graduate Labour Market", *Employment Gazette*, July, p. 269-273.
- Fine, S. (1968): "The Use of the Dictionary of Occupational Titles as a Source of Estimates of Educational and Training Requirements", *Journal of Human Resources*, No 3, pp. 363-375.
- Freidson, E. (1970): *Profession of Medicine: A Study of the Sociology of Applied Knowledge*. New York: Harper and Row.
- Freidson, E. (1983): "The Theory of Professions: The State of the Art", in Dingwall R. and Lewis P. (eds): *The Sociology of the Professions*. London: Macmillan.
- Friedman, M. (1962): *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Foley, P., Shaked, A. and Sutton, J. (1981): *The Economics of the Professions: An Introductory Guide to the Literature*. ICERD, Occasional Paper, L.S.E.
- Giddens, A. (1983): *The Structure of the Advanced Societies*. Hutchinson.
- Goode, W. (1960): "Encroachment, Charlatanism and the Emerging Profession: Psychology, Sociology and Medicine", *American Sociological Review*, vol. 25, 1960, pp. 902-932.
- Goldthorpe, J. H. and Hope, K. (1972): "Occupational Grading and Occupational Prestige" in Hope, K. (ed): *The Analysis of Social Mobility: Methods and Approaches*. Oxford: Oxford University Press.
- Goldthorpe, J. H. and Hope, K. (1974): *The Social Gradings of Occupation: A New Approach and Scale*. Oxford: Oxford University Press.
- Gordon, M. S. (ed) 1974: *Higher Education and the Labour Market*. New York: McGraw Hill.
- Hancock, M. R. (1982): *The Mismatch Between Education and Employment: What are the Priorities*. Londo: Recruitment Society, mimeo.
- Institute of Manpower Studies (1983): *Education Training and Employment*. IMS.
- Institute of Manpower Studies (1985): *Employment and Manpower Surveys*. IMS.
- Institute of Manpower Studies (1987): *Occupational and Employment Trends to 1990*. IMS.
- Ιωάννου, Χρ. (1989): «Η Κοινωνική Σύνθεση της Μισθωτής Απασχόλησης στην Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 73/1989.
- Ιωάννου, Χρ. (1993): *Επιστημονικά Επαγγέλματα και Επαγγελματικά Δικαιώματα, Η Περίπτωση των Οικονομικών Επαγγελματιών*. Αθήνα: Οικονομικό Επιμελητήριο Ελλάδος, (υπό έκδοση).

- Johnson, T. (1972): *Professions and Power*. London: Macmillan.
- Kessel, R. (1958): "Price Discrimination in Medicine", *Journal of Law and Economics*, No 1, pp. 20-53.
- Kessel, R. (1970): "The A.M.A and the Supply of Physicians", *Law and Contemporary Problems*, No 35, pp. 267-283.
- Kessel, R. (1972): "Higher Education and the Nation's Health: A Review of the Carnegie Commission Report on Medical Education", *Journal of Law and Economics*, No 15, pp. 115-127.
- Λαμπρόπουλος, Χ. και Ψαχαρόπουλος, Γ. (1990): Κοινωνικοοικονομικές Διαστάσεις της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 77/1990.
- Lees, D. (1966): *Economic Consequences of the Professions*. Research Monograph, London: Institut of Economic Affairs,
- Levinsohn, J., Henderson, L. B., Riccobone, J. A. and Moore, P. (1978): *National Longitudinal Study of the High School Class of 1972*. Vols I and II, Research Triangle Park, Center for Educational Research Evaluation, North Carolina.
- McKinlay, J. (1985): "On the Professional Regulation of Change", in Halmos P. (ed): *Professionalisation and Social Change*, Sociological Review Monograph no 20.
- Millerson, G. (1964): *The Qualifying Associations*. London: Routledge and Kegan Paul.
- OECD, (1975): *Occupational and Educational Structure of the Labour Force*. Paris.
- OECD, (1977): *Selection and Certification in Education and Employment*. Paris.
- OECD, (1992): *From Higher Education to Employment*. Vol. I, II, III, VI, Paris.
- Parry, N. and Parry, J. (1976): *The Rise of the Medical Profession*. London: Croom Helm.
- Parkin, F. (1979): *Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique*. London: Tavistock Publications.
- Πεοματζόγλου, Στ. (1987): *Εκπαίδευση και Ανάπτυξη στην Ελλάδα 1945-1985. Το Ασύμπτωτο μιας Σχέσης*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Psacharopoulos, G. and Arriagada, A. M. (1986): "The Educational Composition of the Labour Force: An International Comparison", *International Labour Review*, Vol. 125, No 5, pp. 561-574.
- Rawling, U. L. and Ulman, LL (1974): "The Utilization of College-Trained Manpower in the United States", in Gordon, M. S. (ed) 1974: *op. cit.*
- Rottenberg, S. (1962): "The Economics of Occupational Licensing", in *Aspects of Labor Economics*, N.B.E.R., Princeton University Press.
- Rumberger, R. W. (1981): *Overeducation in the U.S. Labour Market*. New York: Praeger.
- Schmitter, Ph. C. and Streeck, W. (eds) (1985): *Private Interest Government - Beyond Market and States*. London: Sage.
- Solmon, G. L. and Ochsner, N. L. (1979): *College Education and Employment. The Recent Graduates*. Bethlehem, PA, College Placement Council Foundation.
- Staines, G. L. and Quinn, R. P. (1979): "American Workers Evaluate the Quality of their Jobs", *Monthly Labor Review*, January, p. 3- 12.

- Suda, Z. (1981): *Occupational Satisfaction of Graduates Under Conditions of "Over-Qualification"*. Maastricht: European Center for Work and Society.
- Tarsh, J. (1985): *Graduate Shortages in Science and Engineering*. Research Paper No 50, Department of Employment.
- Thomas, L. G. (1956): *The Occupational Structure and Education*. Prentice Hall Inc.
- Τσουκαλάς, Κ. (1975): «Η Ανωτάτη Εκπαίδευση στην Ελλάδα ως Μηχανισμός Κοινωνικής Αναπαραγωγής», *Δευκαλίων*, τεύχος 13/1975.
- Τσουκαλάς, Κ. (1979): *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή Ο Ρόλος των Εκπαιδευτικών Μηχανισμών στην Κοινωνική Αναπαραγωγή*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Tsoucalas, C. (1981): "Some Aspects of "Over-Education" in Modern Greece", *Journal of Hellenic Diaspora*, Vol. VIII, No 1-2, pp. 109- 121.
- Τσουκαλάς, Κ. (1986): *Κράτος, Κοινωνία και Εργασία*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- U.S. Bureau of Labour Statistics (1974): *Employment of Recent College Graduates, October 1972*. Special Labour Force Report 169, Washington D.C.
- Watts, A. G. (1983): *Education Unemployment and the Future of Work*. Open University Press, Milton Keynes.
- Whitfield, K. (1982): "Professional Labour Markets", in Creedy, J. and Thomas, B.: *The Economics of Labour*. Butterworths.
- Wilensky, H. L. (1964): "The Professionalisation of Everyone?", *American Journal of Sociology*, Sept. pp. 137-158.
- Ψαχαροπουλος, Γ. και Καζαμίας, Α. (1985): *Παιδεία και Ανάπτυξη στην Ελλάδα, Κοινωνική και Οικονομική μελέτη της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Zymelman, M. (1982): *Occupational Structure of Industries*. World Bank, Washington D.C.